

Сидір КІРАЛЬ

*доктор філологічних наук, професор
завідувач відділу національної бібліографії
Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>
e-mail: lingvo_dek@ukr.net*

РОМАН ІВАНА ЧЕНДЕЯ «ПТАХИ ПОЛИШАЮТЬ ГНІЗДА...» У КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ МИКОЛИ ІЛЬНИЦЬКОГО

Проаналізовано роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...», у якому, як твердив автор, пульсувала «фанатична любов до рідного Закарпаття, через нього – любов до рідного народу», і який одразу зацікавив не лише критиків та літературознавців (натоді це було рідкісним явищем, коли щойно виданий роман ставав об'єктом дослідження кандидатської дисертації, до того ж московської аспірантки), а й читачів як в Україні, так і поза її межами.

Зазначено, що невдовзі твір було перекладено російською мовою, опубліковано на сторінках відомого всесоюзного журналу «Дружба народів», а згодом у видавництві «Молодая гвардия» та часописі «Роман-газета» (наклад – понад 2 млн примірників).

На підставі вивчення праць українських учених про розвиток «соцреалістичного» роману 50–80-х років ХХ ст., зокрема «колгоспного» та «виробничого», акцентовано на тому, що саме роман І. Чендея засвідчив «руйнування» усталених схем і започаткував появу нової поетики, у центрі якої – психологія героя, його світовідчуження, філософія життя.

На матеріалі критичних відгуків у пресі про роман закарпатського письменника І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» вивчено оцінку М. Ільницького згаданого новаторського твору в рецензії «Птахи тяжіють до рідних гнізд» на сторінках часопису «Жовтень» та в інших статтях, зокрема «Від епічності до епічності», «Схожесть несхожего», збірці літературно-критичних статей «Енергія слова».

Міркування вченого розглянуто в контексті розмислів інших тогочасних критиків та літературознавців (Г. Аврахова, Г. Сивоконя, К. Волинського, Ю. Балєги, В. Марка, В. Фединишинця та інших) і наголошено на тому, що думки М. Ільницького про роман І. Чендея вирізнялися виваженістю та переконливістю суджень не лише про цей твір, а й загалом про тенденції розвитку української прози 60–80-х років ХХ ст.

Ключові слова: роман, критика, Микола Ільницький, Іван Чендей, цензура, українська проза.

Популярність прози Івана Чендея метафорично «розшифрує» літературознавець Григорій Штонь (знав автора, бував на його малій Батьківщині в Дубовому на верховинській Тячівщині), слушно зауваживши, що твори закарпатця «несуть у світовідчужальній – а відтак і художній – своїй палітрі ні з чим незрівнянний аромат сивої ... правди про трудящу людину, її незбагнено добре і всепрощаюче серце, її відсталений

у вічних турботах і праці характер». Попри те, що Чендеева правда «подекуди терпкувата», все ж таки, справедливо наголошував критик, вона була «свіжою, напоєною найчистішими соками землі, по якій ходимо», й нагадувала, – а це головне, – що «далеко не все, що ми поспішаємо забути, чим нехтуємо в ім'я нового, віджило своє і не заслуговує на увагу нащадків» (Штонь, 1984).

Мета дослідження – окреслити основні оцінні характеристики творчості закарпатського прозаїка Івана Чендея, зокрема роману «Птахи полишають гнізда...», у контексті тогочасної доби львівського критика Миколи Ільницького.

Роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...» став об'єктом наукових розвідок невдовзі після його виходу у світ. Так, наприклад, у 1966 р. у Москві на вченій раді кафедри літературознавства та журналістики при Академії суспільних наук аспірантка Ганна Квасик (згодом працювала в Луганському педінституті) успішно захистила дисертацію, у якій роману закарпатського письменника присвячено окремий розділ. За період від 2007 р. до 2017 р. в Україні захищено чотири кандидатські дисертації, у яких розглядалися повісті, новели та роман Івана Чендея (Ольга Козій, Микола Хорошков, Наталія Белоконь-Пожарицька, Вікторія Бойко). «Птахи...» привертала увагу і таких відомих вчених, як Микола Жулинський, Віталій Дончик, Леонід Новиченко (Кіраль, 2020, с. 184–186), а також дослідників літературного процесу в Україні другої половини ХХ ст. (Володимир Брюгген, Борис Буряк, Вікторія Палкуш, Іван Сенько, Тетяна Щербина, Петро Ходанич та інші).

У цьому дискурсі про популярність «Птахів...», а невдовзі про їх розносну критику на Закарпатті (Кіраль, 2024, с. 54–59), коли, за словами Ірини Вільде, зі «злих рук падало каміння під ноги прозаїка», слід попам'ятати статтю Павла Загребельного «Сім щедрих літ українського роману» (Загребельний, 1966). За його підрахунками, за «семиліття» між IV та V З'їздами письменників України, тобто від березня 1959 р. до листопада 1966 р., було опубліковано понад 500 нових романів і повістей (за підрахунками Ігоря Муратова – майже 1 000). Нині більшість із них – це бібліографічний факт тогочасного літературного процесу. У цьому контексті доречно пригадати світлої пам'яті Володимира Панченка, який, оглядаючи історію розвитку українського роману ХХ ст., виокремив 100 кращик, зокрема й Чендеевих «Птахів...», помістивши їх у 48-ме «рейтингове гніздо» (Панченко, 2019, с. 505).

Павло Загребельний в огляді названого прозового «семиліття» як позитивне в розвитку романістики соцреалістичної доби називав те, що в деяких творах бачимо письменницьке «заглиблення в психологію героя», без чого, акцентує автор «Дива», жодні стилістичні викрутаси, жодні «красивості» не врятують твору, якщо автор не виявить «належного вміння заглиблюватися в людську душу, показувати її діалектику, її глибину і привабливість» (Загребельний, 1966, с. 339). Оглядача прози втішало й те, що т. зв. колгоспні романи, «збудовані за набридлою всім схемою, коли у відсталий колгосп приїздить новий голова і мовби за шучим велінням перетворює господарство на передове», вже віджили свій час (Загребельний, 1966, с. 344). Отож вітав появу «яскравих, індивідуальних почерків, неповторних творчих манер», зокрема «прозорий, просвітлений, роздумливий стиль» «Крапель крові» Юрія Мушкетика, «тонкий ліризм» «Білих хмар» Олександра Сизоненка, «привабливу наївність» «Жменяків» Михайла Томчанія. Серед нових імен тогочасної української романістики, про які «багато б треба говорити», Павло Загребельний називав Григорія Колісника, Романа Іваничука, Юрія Мейгеша, Євгена Гуцала, Володимира Дрозда, Бориса Харчука,

Івана Чендея. Як бачимо, у читацько-критичне поле зору автора статті потрапили самотні таланти, серед яких Закарпаття справедливо представлено одразу аж трьома іменами: Юрій Мейгеш, Михайло Томчаній, Іван Чендей.

Про здобутки та втрати української прози 70–80-х років ХХ ст. йшлося також під час дискусії на сторінках часопису «Дніпро» у 1980–1981 рр., започаткованої Миколою Ільницьким статтею «Від епічності до ... епічності» у 12-му числі за 1980 р. У спорі взяли участь В'ячеслав Брюховецький, Віталій Дончик, Володимир Панченко, Леонід Новиченко та інші (останній долучився лише тому, як сам зауважив, що йому заїмпонував «серйозний тон» і «достойний рівень» дискусії, задані саме Миколою Ільницьким) (Новиченко, 1982, с. 97). Так, мав рацію київський академік, бо, скажімо, не менш авторитетний член-кореспондент НАН України Григорій Сивокінь про львівського колегу зауважив так: «Взагалі М. Ільницький чи не найбільш ... стабільний український критик ... Часом йому бракує гостроти, але в аналітичності ... виятково сильний» (Сивокінь, 1980).

Варто акцентувати й на тому, що виважені та переконливі міркування зачинателя дискусії про тенденції розвитку української прози двох означених десятиліть перерегукувалися зі згаданими попереду міркуваннями та застереженнями П. Загребельного, висловленими майже 15 років тому, що засвідчувало актуальність порушеного питання. Так, зокрема, М. Ільницький із прикрістю висноував, що в тогочасних романах-епопеях, романах-хроніках, які домінували, переважала «описова прямолінійність, дозування позитивних і негативних рис персонажів і у зв'язку з цим побудова конфлікту, розв'язка його відома вже заздалегідь, коли взаємини героїв щойно окреслились, постійна опіка автора персонажами, розгортання сюжету по горизонталі, тобто вишир, а не вглиб»; він небезпідставно твердив, що натоді «роман від роману не раз відрізнявся хіба що побутовими подробицями та ландшафтом, постаючи варіантом загальної поширеної схеми» (Ільницький, 1982, с. 55).

Як про досягнення в романістиці тих років учасники дискусії здебільшого згадували твори саме отих «молодих» письменників, яких 1966 р. згадував Павло Загребельний (долучили, правда, до цього гурту ще прізвище Григора Тютюнника). В'ячеслав Брюховецький, зокрема, переймався тим, що в Україні особливо «відчутний дефіцит цікавих дебютів», а отже – «незначна кількість справжніх художніх відкриттів, які стають подією не тільки на сторінках спілчанських видань, а у духовному житті сучасників» (Брюховецький, 1982, с. 72).

Важливим було й те, що українську прозу чи не вперше розглядали учасники дискусії вже без усталеного запобігання, властивого їхнім попередникам, перед російською прозою, а як самотню, самодостатню та рівноправну учасницю загальноносоюзного літературного процесу, зокрема в контексті кращих творів Йонаса Авіжюса (Jonas Avyžius), Чингіза Айтматова (Чыңгыз Төрөкул уулу Айтматов), Чабуа Амiredжібі ((ჭაბუა [მზეჭაბუკ] ორაკლის ძე ამირეჯიბი), Віктора Астаф'єва (Виктор Астафьева), Васілія Белова (Василий Белов), Василя Бикова (Василь Быкаў), Юрія Бондарева (Юрия Бондарева), Енна Ветемаа (Enn Vetemaа), Йона Друце (Jon Druță), Нодара Думбадзе (დუმბაძე ნოდარ ჯღაბდემოს ძე), Віктора Распутіна (Виктор Распутин), Васілія Шукшина (Василий Шукшин) та інших. Попри різноаспектні оцінки української романістики, усі дискутанті зійшлися на тому, що в тогочасній літературі, як доречно наголошував М. Ільницький, існував неабиякий «дефіцит суворості, гостроконфліктної прози» (Ільницький, 1982).

Така розлога згадка про дискусію на сторінках часопису «Дніпро» не випадкова, оскільки наяву дотична до роману І. Чендея «Птахи полишають гнізда...». Розмірковуючи про досягнення російських письменників-«почвенників», тобто авторів своєрідного тематичного пласту «сільської прози», зокрема про твори «Прощання з Матьорою» Віктора Распутіна та «Лад» Васілія Белова, Микола Ільницький зробив справедливий докір українським критикам, чимала вина яких у тому, наголошував він, що ми, українці, «чомусь не вміємо віддати належне, підтримати новий, свіжий підхід літератора, його скибу на цілинному перелозі. Сьогодні захоплюємося – і цілком справедливо – “Ладом” Васілія Белова, а “Пера Золотого птаха” Степана Пушика кілька років тому майже не помітили. Не зуміли в кінці 60-х років розгледіти принципової новизни роману І. Чендея “Птахи полишають гнізда”, що талановито започаткував ту тему, яка широко розвинулася у російській сільській прозі, задовольняючись тим, що за українською запатентована романтична стильова лінія» (Ільницький, 1982, с. 66).

Попри те, як уже згадувалося, що роман набув широкого розголосу¹, І. Чендей у листопаді 1979 р. у «Щоденнику» із досадою висловився із приводу міркувань Г. Сивоконя, опублікованих в «анкеті критика» на сторінках московського «Літературного обозрення» (Сивокінь, 1979, с. 99–100). У згаданій анкеті критик подав абсолютно відмінну оцінку роману Івана Чендея від тої, яку висловив 1966 р. у статті «Правда характеру і перспективність світорозуміння» (Сивокінь, 1966), зокрема закидав тоді авторів «ідеалізацію патріархальщини», підливши масла у вогонь для розносної критики роману у статті Юрія Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар» (Балега, 1966).

Григорій Сивокінь після другого прочитання роману справедливо твердив (Сивокінь, 1972), що Іван Чендей не тільки назвою свого твору «передувал літературному мотиву, так би мовити, прощання з Матьорою», але ще на початку 60-х років ХХ ст. першим «хай на дещо своєрідному матеріалі торкнувся тих проблем, які згодом широко охопили сферу літературних турбот письменників. Однак пошуки в цьому напрямку наштовхнулись на перешкоди, а критика не змогла допомогти авторові, практично не підтримала його, а швидше навпаки – всіляко дорікала та вишукувала гріхи». Оці «кілька рядків судження критика», зізнавався І. Чендей, для нього «важили багато», бо нехай із запізненням, але все ж таки «вони-то і ставлять все на своє місце належно». Йдеться про те (на цьому наголошував й М. Ільницький), що навіть у «цілком зичливих, схвальних» рецензіях «майже ніхто з критиків глибоко не торкнувся внутрішньої суті роману, його певної незвичайності і небуденності в розкритті теми села, селянина, людських відносин на тлі подій і перетворень в нових умовах життя на Закарпатті». І лише після появи статей московських критиків Георгія Корабельнікова (Георгій Корабельников) та Льва Теракопяна (Лев Теракопян), з прикрістю зауважив Іван Чендей, в Україні таки «збагнули глибше суть “Птахів...” у їх внутрішньому заряді і цілеспрямованні». На жаль, справедливо писав письменник, українські літературознавці та критики «попасли задніх», бо минули роки, коли вони нарешті «схопилися й оцінили насправді заднім числом те, що могло висунутися і виставитися надбанням зовсім не локального характеру» (Чендей, 2021а, с. 528–529).

¹ У пресі з'явилося чимало рецензій, роман номіновано на Шевченківську премію в 1966 р., а в Інституті суспільних наук АН у Москві захищено кандидатську дисертацію Г. Квазик, окремих розділ якої присвячено романові письменника – «не класика».

Зауважу, що «Птахам...» І. Чендея, попри все позитивне в романі, довелося таки потрапити в турбулентні зони недругів та партфункціонерів, яким всупереч усім зусиллям не вдалося зламати крила авторові роману, хоча й змусили митця зробити підневільну перерву в публікації творів майже на 9 років. Водночас письменник щиро зізнавався, що ця книжка таки «принесла більше радості», хоча непросто пережив і «пригорщу мук!»: «Радість ішла до мене від людей, що літературу люблять і шанують красу, муки – од закарпатської холуйської сатрапії, на службі котрої не один рік знаходиться Юрко Балега» (Чендей, 2021a, с. 148).

Мав рацію І. Чендей, коли твердив, що «краще написати один роман й набути визнання, аніж написати вісім романів, видати їх й не зажити доброго імені ані прозаїка, ані романіста» (Чендей, 2021b, с. 4). Однак причина була далеко не в критиці, навіть несправедливій, тенденційній, нефаховій. Найобразливішим для нього було те, що саме провінційна газета в особі місцевого доцента Юрія Балеги «стоптала і побруднила мою велику любов до рідного краю, вболівання за людей рідної землі, турботу про збереження честності, гідності і всього, що не тільки робить людину кращою од просто істоти, але і робить її Людиною, органом чуттів і переживань, органом думання, вболівання, мріяння, любові і радості». Про небезпідставність твердження Івана Чендея свідчить і той факт, що редакція «Закарпатської правди» так і не зважилась надати слово опонентам Юрія Балеги, зокрема студенту п'ятого курсу Ужгородського університету Володимирі Фединишинцю. Той вимушено звернувся до столичної преси, зокрема журналу «Вітчизна», який умістив його статтю «У вимірах життя», де переконливо спростував усі упереджені твердження свого викладача, кандидата філологічних наук, доцента Ю. Балеги про роман І. Чендея.

Більшість рецензентів сходилася на таких позитивних аспектах роману: майстерно змальовано образи головних героїв та їх світосприймання, вони одержимі любов'ю до праці; автор – талановитий оповідач, у романі досконалі живописні пейзажі Закарпаття, неабиякий знавець закарпатської етнографії; уміло показано тяжке бідкування селян у минулому; багата, емоційна та образна мова автора і персонажів. У цьому контексті оцінок роману вигідно вирізнялася рецензія М. Ільницького, натоді співробітника редакції часопису «Жовтень» (тепер – «Дзвін»). Як згадує рецензент, у 1967 р. І. Чендей надіслав йому роман «Птахи полишають гнізда...» (1965) та збірку оповідань «Герен цвіте» (1967), на які той відгукнувся рецензією «Птахи тяжіють до рідних гнізд». Львівський критик тонко підмітив, що в романі закарпатця майстерність «виявилася в тому, що весь складний процес становлення нових відносин автор зумів передати через дії, через розум і серце людини, і всі проблеми, зв'язані з ламанням старого, постали художньо вмотивованими, психологічно переконливими» (Ільницький, 1967, с. 153).

Він, як і натоді учитель, а згодом професор Василь Марко, звернув увагу на умілість Івана Чендея у використанні художньої деталі, а це вказувало на «надзвичайну спостережливість автора роману» та «робило мистецьку дійсність твору достовірною, майже фізично відчутною в кожній ситуації, кожному епізоді», тож львівський критик не поділяв думки тих рецензентів, зокрема Юрія Балеги, які «закидали авторові обмеженість дії роману рамками часу» (Ільницький, 1967, с. 153). Микола Ільницький свідомо акцентував увагу читача й на тому, що основна сюжетна лінія роману («необхідність покинути старе обійстя») сама собою «диктувала авторові вимогу зосередитися на внутрішньому світі героя, показувати його душевну боротьбу»

і водночас «стриматися від змалювання різноманітних пригод, карколомних історій» (Ільницький, 1967, с. 153). Правда, критик небезпідставно зауважує, що «сюжетні лінії слід було продумати чіткіше, надати творові стрункішого характеру», оскільки поява Росошина з Америки на останніх сторінках роману «власне нічого нового не вносить у вирішення проблем роману», окрім того, що тут читач бачить відмінність «між двома різними психологіями, вихованими різними способами життя» (Ільницький, 1967, с. 153). Аналізуючи «етнографічні деталі», які є у творах І. Чендея, критик нарочито наголошує, що загалом вони ніколи не були «орнаментальною прикрасою, своєрідною екзотикою», та все ж в описі хати їх нагромадження послаблювало увагу читача («своєрідний музей»).

До заслуг романіста зачислив і те, що тут «без нав'язливої дидактики ставиться питання виховання справжньої любові до праці», яке «вирішується дуже педагогічно». Ведучи ж мову про Василька, сина головного героя Михайла Пригари, Микола Ільницький зауважує, що той не «виявляє жодних ознак дитячої психології, завше поводить як дорослий» (на це звернули увагу й інші читачі роману). Критика це засмутило, адже І. Чендей, справедливо наголошує, таки «уміє ліпити дитячий характер», про це свідчить «один із зразків новелістичної творчості – “Чайки летять на Схід”» (Ільницький, 1967, с. 154). Микола Ільницький акцентує і на визначальній ролі не лише роману, але й загалом творів письменника – його герої «безмежно люблять суворий рідний край», неповторну красу верховинської природи (це визнавали практично усі рецензенти), водночас погоджувався із Григорієм Сивоконем, який у «певній надмірності пейзажних описів» вбачав гандж твору (Ільницький, 1967, с. 155).

Самобутньо й доречно потрактував М. Ільницький образ Куглицького, «суперечливий» і «випадковий», на думку деяких критиків, а насправді відверто ворожий авторові. До того ж у його розвінчанні «особливо виявилася» одна з рис письменника, а саме «палкого охоронця витворів умілих народних рук і ворога всіляких охочих погріти на цьому промислі руки», про що свідчили неодноразові виступи письменника з цього приводу і на сторінках преси. В образі Куглицького, небезпідставно міркує М. Ільницький, І. Чендей прагнув «затаврувати ширше суспільне зло – розтринькування, а часом і нищення пам'яток народного мистецтва». Тут варто пригадати документальний фільм прозаїка про архітектуру Закарпаття. Та попри те, наголошує автор рецензії, що постать Куглицького загалом «переконлива», все ж таки видається «однобокою», оскільки це «скоріше – персонаж-концепція», а не «багата і глибока натура та яскравий характер», яких у творі не так і густо (Ільницький, 1967, с. 154).

Як бачимо, роман І. Чендея проаналізовано докладно й виважено, що притаманне загалом М. Ільницькому як критикові та вченому. У цьому контексті варто пригадати його інтерв'ю із В. Брюховецьким², у якому наголосив, що його завжди приваблювали саме ті твори, читаючи які, можна «емоційно співпереживати, сприймати так, наче вони написані нині, а попередні оцінки вже прикладаються як додатковий

² Тут доречно згадати оцінки М. Ільницького романів Р. Іванчука «Місто» та «Вода з каменю». Попри те, що критик дорожив взаєминами з колегами-літераторами, однак завжди відверто говорив про їхні твори. Так, наприклад, вважав, що роман про Маркіяна Шашкевича «композиційно не такий цільний», як «Манускрипт з вулиці Руської», бо «деякі епізоди, особливо європейські, не завжди співвідносяться з тими процесами, які формували світогляд» його героя, недостатньо показано передумови зростання такого явища, як Маркіян Шашкевич. «Роман Іванчук у чомусь не погодився зі мною, – як зізнавався, – але я певен, дискусія була корисною для обох» (Брюховецький, 1984, с. 82–83).

матеріал або ж використовуються для самоперевірки» (Брюховецький, 1984, с. 74). Немає жодного сумніву в тому, що як читач роману «Птахи полишають гнізда...» М. Ільницький «емоційно співпереживав» із його автором. Свідченням тому є ось такий показовий факт: 1978 р. у Києві у видавництві «Радянський письменник» побачила світ нова книжка літературно-критичних статей М. Ільницького під оглавом «Енергія слова». У розділі «Друге повернення» автор розглядав ті твори української літератури, де мовиться про вороття в рідні місця, про «відчуття змін, що відбулися в житті і собі самому, і глибоке усвідомлення цих змін» (Ільницький, 1978, с. 140).

Аналізуючи повість Василя Стефака «День» (1977) про перипетії сільського життя, про будівництво нової хати, справедливо зауважував, що «сільська хата – то цілий світ, життєвий і естетичний досвід», де кожна деталь, кожне архітектурне вирішення має не лише свою форму, свій стійкий принцип, але й своє призначення. І на підтвердження сказаного Миколі Ільницькому спало на гадку акурат те місце в романі Івана Чендея (а минуло вже 12 років від появи рецензії!!!), де Михайло Пригара вирішив проблему вікон у новій хаті й вимушений навіть у такій простій та самоочевидній справі, на перший погляд, «ламати узвичаєний погляд»: адже колись малі вікна робили з низки дуже важливих причин (захист від злодія, краще збереження тепла, менше потрібно дорогого скла). У повісті В. Стефака ця проблема вікон, зрозуміло, не актуальна, але, наголошує критик, «повчальна» у тому аспекті, що в І. Чендея як вдумливого автора зосередилося «багато соціальних питань» «на звичайній, здавалося б, незначній частці сільської будівлі» (Ільницький, 1978, с. 176–177).

Безсумнівно, М. Ільницький знав про розносний виступ Ю. Балеги, однак не побоявся стати на захист роману І. Чендея. Зокрема, впевнено твердив, що такий самобутній твір «міг з'явитися тільки останнім часом, коли нормою життя стала увага до людини у всіх її вимірах, в повному вияві її натури», отож з усією відповідальністю та переконливістю заявив, що роман не потребує ніяких «застережень щодо своєї ідейної концепції» (Ільницький, 1967, с. 154). Цей посил адресувався також і Григорію Сивоконеві (згадає його виступ на сторінках «Прапора»), який, на противагу Костю Волинському, вважав, що «марне сподіватися» на продовження твору, бо «роман закінчений», однак «не викінчені в ньому тільки ідейні виходи, немає акцентів перспективи» (Сивокінь, 1966, с. 72)³. Власне, цей міфічний закид про «ідейну незрілість» автора акурат підхопив Ю. Балега на Закарпатті, вважаючи це ледь не злочином та відступництвом, які й «привели письменника до ідейних збочень у його новій збірці творів “Березневий сніг”» (Балега, 1969, с. 177). Отож М. Ільницький впору наголошував, що донедавна «навіть риси справжнього господаря» «мали б нагоду бути кваліфікованими як власницькі пережитки», оскільки (на відміну від Ю. Балеги) «справжня турбота господаря однаково виявляється, коли, скажімо, щепить він яблуні в колгоспному чи своєму саду» (Ільницький, 1967, с. 154).

У статті «Схожесть несхожого» на сторінках московського часопису «Вопросы литературы» М. Ільницький знову згадає роман І. Чендея («насправді випередив те, що трохи пізніше набуло ширшого розвитку в російській “деревенской” прозі, в українській, на жаль, не поширилось») не лише в контексті аналогічних

³ Як свідчить листування І. Чендея із К. Волинським, Г. Сивокінь, на жаль, не знав того факту, що автор «Птахів...» мріяв розповісти про молоде покоління у другій частині запланованої діалогії «Зелена Верховина» (Чендей, 2021, с. 203).

творів у російській літературі, зокрема В. Астаф'єва, В. Распутіна, В. Белова, але й слушно спростує твердження Г. Сивоконя (Ільницький, 1980, с. 46). Як уже згадувалось, київський колега-літературознавець на сторінках «Літературного обозрення» безпідставно заявив, що тогочасна критика «не спромоглася допомогти авторові, і фактично не підтримувала його, а радше навпаки – охочіше докоряла та вищукувала гріхи» (Сивоконь, 1979, с. 99–100). Микола Ільницький цілком резонно наголосив на тому, що роман «Птахи полишають гнізда...» після його появи насправді був високо поцінований критиками (опубліковано понад 20 рецензій на сторінках періодики) (Кіраль, 2024, с. 534–655), однак проблема полягала в тому, що твір не «став об'єктом вдумливого аналізу як літературного явища, не спричинив того суспільного розголосу, на який заслуговував, не став зачином пошуків у цьому напрямку, – це безперечно факт» (Ільницький, 1980, с. 46).

Іван Чендей як митець сповідував один із заповітів свого улюбленого видатного французького скульптора Огюста Родена (Auguste Rodin), який вважав, що «справедлива та критика, яка підтверджує ті сумніви, що вас непокоять. Але не піддавайтеся критиці, якій опирається ваша свідомість» (Чендей, 2021а, с. 423). Автор роману зробив свій вибір чесно, тому й не піддався тій комуно-партійній критиці, яку не сприймало його серце і якій природньо «опиралася» ота глибоко вкорінена у свідомості верховинців справдешня людська гідність. Серед тих, хто морально та словом у пресі підтримали та належно оцінили новаторський роман І. Чендея «Птахи полишають гнізда...», був і М. Ільницький.

Отже, досліджуючи історію розвитку «соцреалістичного» роману 50–80-х років ХХ ст., зокрема праці українських учених про т. зв. колгоспні та виробничі, можна зробити висновок, що саме І. Чендей започаткував «руйнування» усталених схем та оприявнив нову поетику щодо розкриття психології своїх героїв, їхньої філософії життя. Новаторство закарпатського письменника влучно підмітив М. Ільницький на сторінках часопису «Жовтень» та в інших статтях, зокрема «Від епічності до епічності», «Схожесть несхожего», збірці літературно-критичних статей «Енергія слова». Варто зауважити, що міркування вченого в контексті розмислів інших тогочасних критиків та літературознавців вирізнялися виваженістю та переконливістю суджень не лише про цей твір, а й загалом про тенденції розвитку української прози 60–80-х років ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Балега, Ю. (1966, 20 марта). Ступки, мялки и духовный мир Пригар. *Закарпатская правда*.

Балега, Ю. (1969). *Художні відкриття чи правда факту?* Ужгород: Карпати.

Брюховецький, В. (1982). Не садами Семіраміди... *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 72–83.

Брюховецький, В. (1984). *Силове поле критики: літературно-критичні статті*. Київ: Радянський письменник.

Загребельний, П. (1966). Сім щедрих літ українського роману. *Дніпро*, 5, 140–149.

Ільницький, Н. (1980). Схожесть несхожего. *Вопросы литературы*, 11, 36–67.

Ільницький, М. (1967). Птахи тяжіють до рідних гнізд. *Жовтень*, 10, 152–155.

Ільницький, М. (1978). *Енергія слова: літературно-критичні статті*. Київ: Радянський письменник.

Ільницький, М. (1982). Від епічності ... до епічності. *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 54–71.

Кіраль, С. (2020). Іван Чендей та Леонід Новиченко: з історії взаємин письменника та критика, або про що оповідають архіви. *Філологічні діалоги: збірник наукових праць*, 7, 180–195.

Кіраль, С. (упоряд.). (2024). *Персональна справа Івана Чендея № 18257* (Т. 1: Історія роману «Птахи покидають гнізда...»). Київ; Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Новиченко, Л. (1982). Стильові складники багатства сучасної прози. *Література і сучасність: літературно-критичні статті*, 15, 95–111.

Панченко, В. (2019). *Літературний ландшафт України. ХХ століття. 50 слайдів*. Київ: Ярославів Вал.

Сивокінь, Г. (1966). Правда характеру і перспективність світорозуміння. *Прапор*, 6, 67–72.

Сивокінь, Г. (1972). *Друге прочитання: літературно-критичні нариси*. Київ: Радянський письменник.

Сивокінь, Г. (1979). Слагаємые діалоги. *Літературное обозрение*, 11, 99–100.

Сивокінь, Г. (1980, 24 червня). Критичне становище. *Літературна Україна*.

Чендей, І. (2021). *Листування з київськими критиками, 1*. Київ; Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Чендей, М. (упоряд.). (2021a). *Щоденники Івана Чендея* (Кн. 1: 1953–1973 pp.). Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Чендей, М. (упоряд.). (2021b). *Щоденники Івана Чендея* (Кн. 2: 1974–1981 pp.). Ужгород: ТОВ «РІК-У».

Штонь, Г. (1984, 6 грудня). Творити, як жити, – повнокровно. *Літературна Україна*.

REFERENCES

Baleha, Yu. (1966, Mart 20). Stupky, mialky u dukhovnyi myr Pryhar. *Zakarpatskaia pravda* (in Ukrainian).

Baleha, Yu. (1969). *Khudozhni vidkryttia chy pravda faktu?* Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).

Briukhovetskyi, V. (1982). Ne sadamy Semiramidy... *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statti*, 15, 72–83 (in Ukrainian).

Briukhovetskyi, V. (1984). *Sylove pole krytyky: literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Zahrebelnyi, P. (1966). Sim shchedrykh lit ukrainskoho romanu. *Dnipro*, 5, 140–149 (in Ukrainian).

Ilnitskii, N. (1980). Skhozhest neskhozhego. *Voprosi literaturi*, 11, 36–67 (in Russia).

Ilnytskyi, M. (1967). Ptakhy tiazhiit do ridnykh hnizd. *Zhovten*, 10, 152–155 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1978). *Enerhiia slova: literaturno-krytychni statti*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (1982). Vid epichnosti ... do epichnosti. *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statti*, 15, 54–71 (in Ukrainian).

Kiral, S. (2020). Ivan Chendei ta Leonid Novychenko: z istorii vzaiemyn pysmennyka ta krytyka, abo pro shcho opovidaiut arkhivy. *Filolohichni dialohy: zbirnyk naukovykh prats*, 7, 180–195 (in Ukrainian).

Kiral, S. (Comp.). (2024). *Personalna sprava Ivana Chendeia № 18257* (T. 1: Istoriia romanu «Ptakhy pokydaiut hnzida...»). Kyiv; Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Novychenko, L. (1982). Stylovi skladnyky bahatstva suchasnoi prozy. *Literatura i suchasnist: literaturno-krytychni statii*, 15, 95–111 (in Ukrainian).

Panchenko, V. (2019). *Literaturnyi landshaft Ukrainy. XX stolittia. 50 slaidiv*. Kyiv: Yaroslaviv Val (in Ukrainian).

Syvokin, H. (1966). Pravda kharakteru i perspektyvnist svitorozuminnia. *Prapor*, 6, 67–72 (in Ukrainian).

Syvokin, H. (1972). *Druhe prochyttannia: literaturno-krytychni narysy*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian).

Sivokin, G. (1979). Slagaemie dialogi. *Literaturnoe obozrenie*, 11, 99–100 (in Russia).

Syvokin, H. (1980, Cherven 24). Krytychne stanovyshe. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Chendei, I. (2021). *Lystuvannia z kyivskymy krytykamy, 1*. Kyiv; Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Chendei, M. (Comp.). (2021a). *Shchodennyky Ivana Chendeia* (Кн. 1: 1953–1973 pp.). Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Chendei, M. (Comp.). (2021b). *Shchodennyky Ivana Chendeia* (Кн. 2: 1974–1981 pp.). Uzhhorod: TOV «RIK-U» (in Ukrainian).

Shton, H. (1984, Hruden 6). Tvoryty, yak zhyty, – povnokrovno. *Literaturna Ukraina* (in Ukrainian).

Sydir KIRAL

Doctor of Philology, Professor

Head of the Department of national bibliography

Vernadsky National Library of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3925-3203>

e-mail: lingvo_dek@ukr.net

MYKOLA ILNYTSKYI CRITICAL PERCEPTION OF IVAN CHENDEI'S NOVEL «BIRDS LEAVE THE NEST»

The novel «Birds Leave Their Nests...» by Ivan Chendei, in which, as the author claimed, there pulsed a «fanatical love for his native Transcarpathia, and through it – a love for his native people...», immediately attracted the attention not only of critics and literary scholars (at the time, it was a rare occurrence for a newly published novel to become the subject of a candidate's dissertation, especially by a graduate student from Moscow) but also of readers both in Ukraine and beyond.

Soon, the work was translated into Russian and published in the well-known all-Union magazine *Druzhba Narodov*, and later by the *Molodaya Gvardiya* publishing house and in the periodical *Roman-Gazeta* (with a circulation of over 2 million copies).

Based on the study of Ukrainian scholars' works on the development of the «socialist realism» novel of the 1950^s–1980^s, particularly the «collective farm» and «production» novels, it is emphasized that Ivan Chendei's novel marked the «destruction» of established

formulas and initiated the emergence of a new poetics centered on the hero's psychology, worldview, and philosophy of life.

The article examines the critical reception of the Transcarpathian writer Ivan Chendei's novel «Birds Leave Their Nests...» based on reviews in the press, particularly focusing on Mykola Ilnytskyi's evaluation in his review «Birds Gravitare Toward Their Native Nests» published in the magazine Zhovten, as well as in other articles, including «From Epic to Epicness», «The Similarity of the Dissimilar», and the collection of literary-critical essays «The Energy of the Word».

Ilnytsky's reflections are considered in the context of discussions by other contemporary critics and literary scholars (H. Avrakhov, H. Syvokon, K. Volynskyi, Yu. Baleha, V. Marko, V. Fedynshynets, and others). It is emphasized that Mykola Ilnytskyi's views on Ivan Chendei's novel were distinguished by the balance and persuasiveness of his judgments, not only about this work but also about the overall trends in the development of Ukrainian prose in the 1960^s–1980^s.

Key words: novel, criticism, Mykola Ilnytskyi, Ivan Chendei, censorship, Ukrainian prose.

*Стаття: надійшла до редакції 24.02.2025
прийнята до друку 8.05.2025*